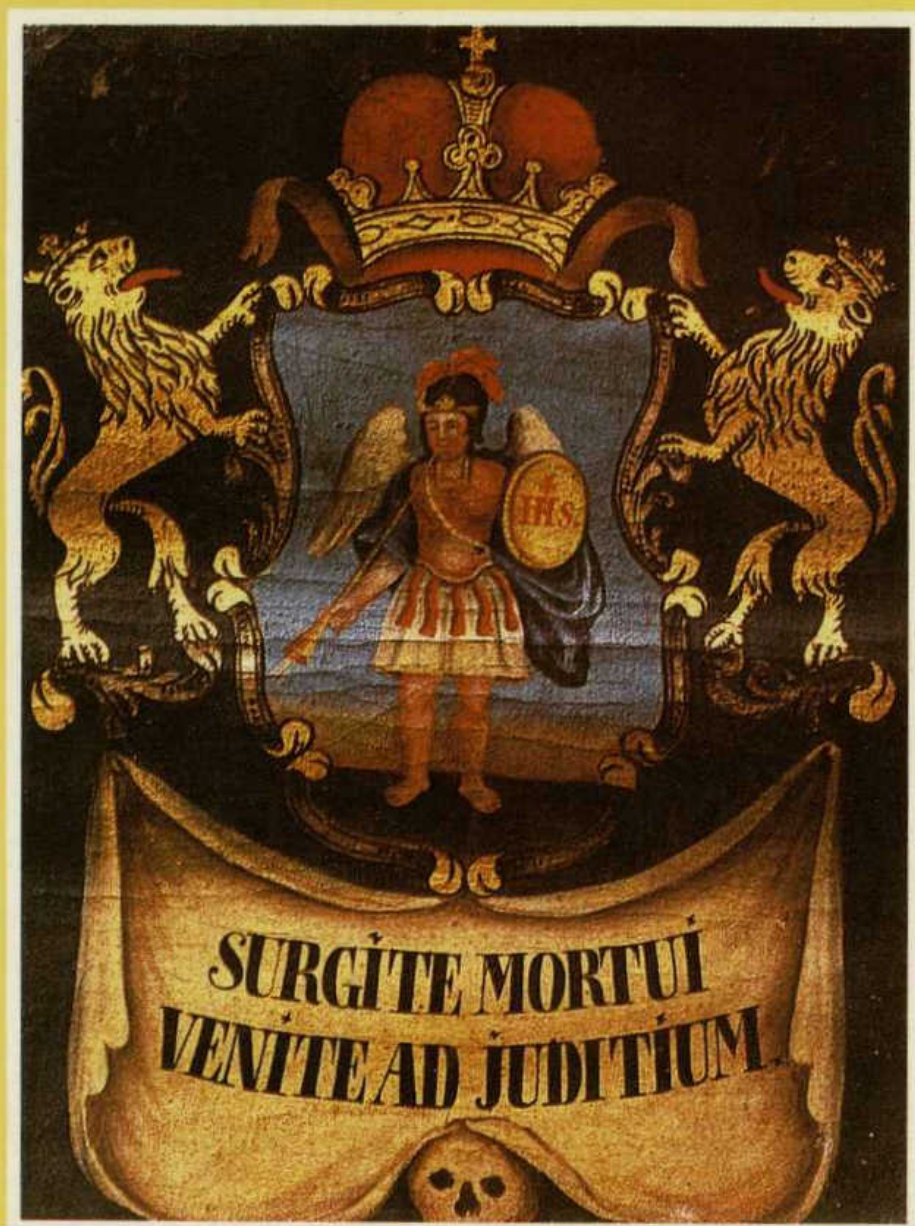

Slovenský národopis

1

40 - 1992

Na obálke: 1. a 4. strana: Pohrebné zástavy kožušníckeho cechu zo Slovenského Pravna (okr. Martin) asi z r. 1843. Farebné foto L. Chorváthová, čierno- biele foto J. Dérer. K článku L. Chorváthovej Obrad a jeho slovesné útvary ako prameň štúdia procesov sociálnej a etnickej identifikácie.

Toto číslo sponzoruje folklórny súbor Lúčnica, Slovenská hudobná únia - Spolok hudobného folklóru a Slovenská poľnohospodárska banka.

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Lubica Chorváthová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančář, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

Slovenský národopis

ČASOPIS NÁRODOPISNÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VYDAVATELSTVO SLOVAK ACADEMIC PRESS, SAP spol. s r.o.

BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

PhDr. Jánovi Mjartanovi DrSc. k deväťdesiatke
(Lubica Chorváthová) 7

ŠTÚDIE

**Chorváthová, Lubica: Obrada jeho slovesné
útvary ako prameň štúdia procesov sociálnej a et-
nickej identifikácie 9**

Sirovátka, Oldřich: Antagonizmy a soudržnost
v městě 27

Nosková, Helena: Príspevok k pôsobeniu čes-
kých profesorov na stredných školách v Žiline
v rokoch 1918 - 1938 33

Kandert, Josef: The roots of Czecho-Slovak folk
models 52

DISKUSIA

Rozhovor s profesorom Vladimírom Karbusickým
(Eva Krekovičová) 56

Botík, Ján: Staviteľské tradície nemeckých jazyko-
vých ostrovov na Slovensku 66

MATERIÁLY

Tibenský, Ján: Údaje o živote ľudu na Slovensku
v cestopisných črtách nemeckého polyhistora
Franza E. Brückmanna z roku 1724 84

ROZHLADY - SPRÁVY - GLOSÝ

Výsledky vedeckovýskumných úloh Národopisného
ústavu SAV v roku 1991 91

Česko-slovenské vzťahy v badaní o lidové kultúre
(Alexandra Navrátilová - Marta Šrámková) 92

Seminár 'Folklórne žánre - archívy - katalógy' (Gabriela Lunterová) 94

Medzinárodná konferencia o menšinách v Európe
(Lubica Chorváthová) 95

Strážnické sympozium o folklorizmu (Miroslav
Válka) 95

Štúdičná cesta do Argentíny (Ján Botík) 96

67.valné zhromaždenie Polskiego towarzystwa lu-
doznawczego (Jaroslav Čukan) 98

Etnofilm Rožnov 1991 (Alena Plešsinge-
rová) 100

Šalom - výstava ako začiatok znovupoznávanía
(Peter Maráky) 102

Romfest 1991 (Vladimíra Lindnerová - Kle-
vetová) 103

RECENZIE - ANOTÁCIE

Taká bola Bratislava (Olga Skalníková) 107

S.Burlasová: Vojenské a regrútske piesne (Ivona
Benčíková) 109

Slavnosti v moderní společnosti (Lubica Chor-
váthová) 110

Studie z obecné etnografie I. (Soňa Švecová) 111

Štěpán, L. - Vařeka, J.: Klíč od domova (Juraj
Langer) 111

Chmielewski, P.: Kultura i ewolucja (Tomáš
Grónský) 113

Welz, G.: Street Life (Peter Salner) 115

Medková, J.: Řeč věcí (Monika Kardošová) 115

Pócs, É.: Fairies and witches at the boundary of
South-Eastern and Central Europe (Lubica
Chorváthová) 116

Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1989 - 1991
(Katarína Zajícová) 117

Bárkány, E. - Dojč, L.: Židovské náboženské obec-
na Slovensku 120

Gašpariková, V.: Catalogue of Slovak folk prose 121

Folklórne žánre - archívy - katalógy 121

Carpatobalkanica XVII - XX 1989 - 1991 121

Strelec, K.: Ludové šperky 122

Mikov, J.: Balgarski velikdenski obreden folk-
lor 122

Okely, J.: The Travellers - Gypsies 122

Steffen, K.: Übergangsrituale einer Auto - mobilen
Gesellschaft 122

Bartmiński, J.: Folklor - język - poetyka 123

Dala Eva Adamovi (jablko) 123

CONTENT

To Ján Mjartan, DrSc. on occasion of his ninety anniversary (Lubica Čh o r v á t h o v á)

STUDIES

Čh o r v á t h o v á Lubica: Ritual and its oral literary elements as a source of study of social and ethnic identification

S í r o v á t k a Oldřich: Antagonisms and solidarity in a city

N o s k o v á Helena: To the work of Czech teachers in secondary general schools in Žilina in period 1918 - 1938

K a n d e r t Josef: The roots of Czecho-Slovak folk models

DISCUSSION

An Interview with Professor Vladimír Karbusický (Eva K r e k o v í ě o v á)

B o t í k Ján: The architectural traditions of German linguistic enclaves in Slovakia

MATERIALS

T í b e n s k ý Ján: The items of folk life in Slovakia in itinerary features of German historian Franz E. Brückmann from 1724

HORIZONS - INFORMATION - GLOSSARY

The results of research projects of Institute of Ethnography of Slovak Academy of Sciences in 1991

Czecho-Slovak relations in research of folk culture (Alexandra N a v r á t i l o v á - Marta Š r á m k o v á)

Seminary 'Folk oral literature genres - archives - catalogues' (Gabriela L u n t e r o v á)

International conference on minorities in Europe (Lubica Čh o r v á t h o v á)

The Strážnica symposium on folklorism (Miroslav V á l k a)

A study trip to Argentina (Ján B o t í k)

The 67th General assembly of the Polish Ethnographic Association (Jaroslav Č u k a n)

Ethnofilm Rožnov 1991 (Alena P l e s s i n g e r o v á)

Shalom - An exhibition as a beginning of a remaking acquaintance (Peter M a r á k y)

Romfest 1991 - a festival of Romany folklore (Vladimíra L i n d n e r o v á - K l e v e t o v á)

BOOK REVIEWS - ANNOTATIONS

INHALT

Zum neunzigsten Geburtstag von Ján Mjartan,
DrSc. (Lubica Ch orváthová)

7

STUDIEN

**Ch orváthová Lubica: Ritus und seine verbale
Formen als Quelle des Studiums der Prozesse der
sozialen und ethnischen Identifikation**

9

**S i r o v á t k a Oldřich: Antagonismen und das Zu-
sammengehörigkeitsgefühl in der Stadt**

27

**N o s k o v á Helena: Beitrag zur Tätigkeit der tsche-
chischen Professoren an den Mittelschulen von
Žilina in den Jahren 1918 - 1938**

33

**K a n d e r t Josef: The roots of Czecho-Slovak folk
models**

52

DISKUSSION

Ein Gespräch mit Professor Vladimír Karbusický
(Eva K r e k o v í č o v á)

56

**B o t í k Ján: Bautradition der deutschen Sprachin-
seln in der Slowakei**

66

MATERIALIEN

**T i b e n s k ý Ján: Angaben über das Leben des Vol-
kes in der Slowakei in den Reiseskizzen des deut-**

sches Polyhistor Franz E. Brückmann aus dem
Jahre 1724

84

RUNDSCHAU - INFORMATIONEN - GLOSSEN

Ergebnisse der Forschungsprojekte des Ethnologi-
schen Institutes bei der Slowakischen Akademie
der Wissenschaften im Jahre 1991

91

Tschecho-Slowakische Beziehungen in der For-
schung über die Volkskultur (Alexandra N a -
v r á t i l o v á - Marta Š r á m k o v á)

92

Ein Seminar 'Folkloregenren - Archive - Kataloge'
(Gabriela L u n t e r o v á)

94

Internationale Konferenz über Minderheiten in
Europa (Lubica Ch orváthová)

95

Symposium in Strážnice über Folklorismus (Miro-
slav V á l k a)

95

Studienreise nach Argentinien (Ján B o t í k)

96

67. Generalversammlung des Polskie Towarzystwo
Ludoznawcze (Jaroslav Č u k a n)

98

Ethnofilm Rožnov pod Radhoštěm 1991 (Alena
P l e s s i n g e r o v á)

100

Schalom-Ausstellung als Beginn des Wiederken-
nenlernens (Peter M a r á k y)

102

Romfest 1991 (Vladimíra L i n d n e r o v á - K l e -
v e t o v á)

103

BÜCHERBESPRECHUNGEN - ANNOTATIONEN

OBRAD A JEHO SLOVESNÉ ÚTVARY AKO PRAMEN ŠTÚDIA PROCESOV SOCIÁLNEJ A ETNICKEJ IDENTIFIKÁCIE

LUBICA CHORVÁTHOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Obrad ako konglomerát rozličných výrazových prvkov (slovo, spev, hudba, pohyb, úkon a rekvizity) predstavuje nielen komplex významov a funkcií, ale sa v ňom spredmetňujú aj sociálne vzťahy a interakcie, odrážajúce život spoločnosti v jednotlivých obdobiach. Preto sú návraty bádateľov k jeho jednotlivým stránkam logické a umožňujú prinášať nové pohľady na jeho zložky. Niektoré z nich ešte stále nie sú uspokojivo prebádané. Táto štúdia je pokusom upozorniť na možnosti interpretácie obradu a jeho výrazových prvkov z hľadiska sociálnej a etnickej identifikácie. Materiálom, ktorý podľa nášho názoru môže poslúžiť na štúdium interakcie rozdielnych sociálnych vrstiev v slovenskej obradovej kultúre, sú slovesné a piesňové žánre späté s pohrebným obradom. Na synkretické vlastnosti ľudového obradu upozornili viacerí bádatelia. K. J a k u b í k o v á synkretizmus v obradoch charakterizuje ako jeden z podstatných znakov a prisudzuje mu tri rozmary: *vývojový* (časový), *významový* (obsahový) a *výrazový* (formálny).¹ Vďaka sociálnemu rozvrstveniu nositeľov obradu sa v týchto troch aspektoch pomerne komplikovane, avšak predsa zreteľne odráža aj prvok sociálny. Jednotlivé vrstvy nositeľov obradu nežili totiž vedľa seba hermeticky uzavreté, ale medzi nimi existovali mnohoraké vzťahy a, pochopiteľne, dochádzalo i k interakciám, ktorých stopy nachádzame v mnohých prejavoch ľudového obradu.

O tomto procese na Slovensku nemáme zatiaľ systematickejšie vedomosti, preto je aktuálne zamerať pri štúdiu identifikačných procesov v ľudovom prostredí pozornosť na najrozličnejšie elementy (predmety, obrady, činnosti či výrazové prvky), ktoré majú v skúmanom prostredí status identifikačného príznaku. Máme dostatok dôkazov, že nie vždy sa ich identifikačná hodnota v danom prostredí bude javiť ako etnická, i keď zakódovaný etnický náboj skúma-

né predmety, obrady, činnosti či 'výrazové prvky' (pod týmto termínom mám na mysli slovesné texty s deklarovanými 'etnickými' charakteristikami) nesporne majú, ich etnoidentifikačná funkcia v čase absencie konfrontácie s inoetnickými fenoménmi môže byť latentná, ba v niektorých sférach ľudovej kultúry je často o etnoidentifikačných prvkoch ťažko hovoriť. Napriek tomu je dôležité skúmať i oblasti etnoidentifikačného vákuu, podmieneného nedostatkom konfrontačných podnetov, a naopak, sledovať, ako pri zvýšenom počte konfrontačných podnetov vzniká potreba etnoidentifikačnej i tam, kde sa predtým nepociťovala. Takéto procesy nie sú ničím novým, holi tu aj v minulých storočiach, a preto sa v ich skúmaní treba vrátiť do 19. storočia.

Vynikajúcou príležitosťou pre takúto retrospekciu je výskumná úloha 'Folklor ako etnoidentifikačný proces', v rámci ktorej vznikla táto myšlienka skúmať obrad a jeho výrazové prvky jednak v sociálnom idiome (obrad jednotlivých sociálnych vrstiev a jeho funkčné, významové či výrazové premeny, ktoré sú často výsledkom dlhodobej interakcie jednotlivých sociálnych vrstiev), jednak v idiome etnickom.

Tieto dva idiomy sú navzájom komplementárne, avšak nie rovnocenné a niekedy aj zložité postrehnúť, kde sa končí *sociálne* a začína *etnické*. V niektorých oblastiach, ako napr. v pohrebnom obrade, je etnická interpretácia jeho jednotlivých prvkov veľmi problematická.² Ťažké je v ňom nájsť a vymedziť etnoidentifikačné funkcie jeho znakov, avšak za niektorých okolností i pohreb nadobúdal výrazné etnoidentifikačné črty. Preto bude v budúcnosti zaujímavé skúmať napr. pohreby národných buditeľov na Slovensku v 19. storočí, ku ktorých 'imidžu' patrili výrazné etnoidentifikačné charakteristiky, pri pohrebe ešte zámerne podčiarkované.

Predstupňom etnoidentifikačných procesov sú procesy sociálnoidentifikačné. Bude neobvyčajne za-

ujímavé skúmať priebeh i sprievodné črty jedných i druhých a v ďalších prácach sa pokúsiť stanoviť ich zákonitosti.

Aj keď materiálové a teoretické práce o obradoch a obyčajoch chápu tieto ako sociálne podmienené, chýbajú práce, ktoré by ich v takomto zmysle dostatočne presne dokumentovali.³ Je na čase položiť si otázku, čo je príčinou takéhoto stavu a ako ho možno odstrániť. Na to, aby sme poznali procesy sociálnej interakcie v obyčajoch, musíme mať zachytené jednotlivé činitele, ktoré do nich vstupujú. Domnievam sa, že na slovesných žánroch, sprevádzajúcich pohrebný obrad a v ich ďalších súvislostiach po štúdiu, v ktorom sme zatiaľ ešte iba na začiatku, bude možné ich dešifrovať.⁴

Je len pochopiteľné, že z uvedeného vyplývajú isté metodologické a metodické imperatívy. Prvým z nich bude vo väčšej miere ako doteraz zamerať pozornosť na dosah diferenciácie spoločnosti na vykonávanie jednotlivých obradov a výskum obradovej kultúry jednotlivých sociálnych skupín, ktorý dosiaľ abscentuje.⁵ Ten je podmienený u nás dosiaľ značne zanedbávaným archívnym výskumom a spojením postupov viacerých vedných disciplín - sociálnej antropológie s folkloristikou a etnografiou, dejinami literatúry, sociológiou literárneho a či presnejšie ústnoslovesného vkusu, ktorý zasa súvisí s konfesionálne podmienenými prejavmi náboženských filozofických prúdov. Preto je potrebné toto všetko zároveň skúmať v kontexte dejín cirkvi, v konfesionálnom idiome kultúry. Je zrejme, že k novým poznatkom možno dospieť len na priesečníku spomenutých disciplín. Vopred je však jasné, že do výskumu budú vstupovať i mnohé ďalšie postupy prevzaté z vedy o výtvarnom umení, sociálnej psychológie (psychológia eschatologického myslenia), religionistiky a pod. Je nevyhnutné prestať ignorovať problémy, ktorých uchopenie je problematické.⁶

x

V nasledujúcom sa zameriam na problém sociálnej identifikácie vo vzťahu k slovesným žánrom viazaným na pohrebné obrady. Prestúpenosť obradu slovom, spevom, hudbou a pohybom (tanec, hry pri mŕtvom), teda prvkami ľudového divadla je príznačná nielen pre svadbu a výročné obrady, ale aj pre pohreb. Kým v svadobnom a kalendárnom obyčajovom komplexe divadelnosť považujeme za postup podčiarkujúci ich slávnosť, reprezentatívnosť, estetický či zábavný charakter, v pohrebnom obrade ju vnímame ako prejav vysokého stupňa ritualizácie obradu, normatívnosti úkonov podľa určitého pevného scenára fixovaného tradíciou.

Všetky tieto vlastnosti obradu nesúvisia len s jeho jednotlivými kategóriami, ale aj s jeho sociálnou identifikačnými vlastnosťami, ktoré sa môžu prejavovať

nielen v jeho slovesnej a hudobnej zložke, ale aj v symbolizácii 'premeny' pohybom, gestom, úkonom či rekvizitami. Vývojové rady, smerujúce k ľudovému divadlu jednak od obyčaja cez zvyk, jednak od obradu cez obyčaj sa stávajú nositeľom sociálnej transformácie obradu.⁷ Normatívnosť obyčajov v zmysle ich právnej, religióznej (magickej) či reprezentatívnej funkcie má svoje časové a sociálne rámce, vyplývajúce z ich kolektívnej existencie. V obrade s vysokým stupňom normatívnosti, napr. pri prejavovaní smútku, ktorý mal kolektívom fixovanú teatralizovanú podobu,⁸ nešlo ani tak o smútok skutočný, ako o jeho konvenciou predpísané 'stváranie', pre člena daného spoločenstva záväzná a v záujme spoločenstva sankcionovaná. V scenári predpísanom pre dané spoločenstvo mal každý jednotlivec pre isté situácie predpísanú úlohu, adekvátnu svojmu statusu. Inak prejavovali smútok ženy, inak muži, slobodná mládež atď. Rozdiely v spoločenskom statuse osôb sa premietali aj do stupňa smútku za nimi. Kým za živiteľom rodiny sa prejavoval veľký smútok, nepatrilo sa smútiť za dieťaťom, ktoré 'nedošlo rozumu', t.j. neprijalo základné sviatosti (u katolíkov práve naopak v prípade úmrtia maloletého dieťaťa sa pozostali mali radovať, že jeho nepoškvrnená duša sa dostane do neba), atď. Modelové situácie sa pre každého člena danej vekovej pohlavnej skupiny opakovali, v inej sociálno - profesnej skupine platil iný scenár s inými rolami. Znalosť obradových rolí bola súčasťou socializácie jednotlivca, ktorý do nej postupne dorastal pasívnou alebo aktívnou účasťou na opakovanej realizácii obradu.⁹

Statické chápanie pojmu ľud a vývoja ľudovej kultúry vôbec, nedostatočne diferencovaný pohľad na ňu, zavinený predčasnou generalizáciou poznatkov o jednotlivých sférach ľudovej kultúry na základe nedostatočného množstva materiálu, ako i nevšímavosť k materiálu, ktorý zatiaľ nevieme analyzovať, jeho neúplná typológia, v minulosti spôsobili, že sa celé oblasti problémov ľudovej kultúry, spojené s jeho dynamickým, ba často protirečivým vývojom jednoducho obchádzali. Na spätosť remeselníckej a roľníckej kultúry upozornila E. H o r v á t h o v á. Remeselníci sa podľa nej začali odčleňovať od roľníkov ako jedna z prvých spoločenských skupín, avšak ich tradičná duchovná kultúra sa neosamostatnila do dôsledkov.¹⁰ Autorka pritom zdôrazňuje i veľmi podstatný fakt, že táto profesionálna skupina bola v mestskom i dedinskom prostredí v spôsobe zamestnania vlastne 'obojživelná'. Remeselníci mali vzťah k pôde, a teda boli čiastočne aj nositeľmi tradičnej roľníckej kultúry, a to najmä v dedinskom prostredí. Vzťah k pôde a roľníckemu životu bol spoločný aj pre drobné zemianstvo.¹¹

Tieto skupiny mali však napriek spoločnému prvku, ktorý ich spájal - vzťah k pôde a k roľníckej

Pohrebný štít kožušníckeho cechu v Mošovciach. Olejomal-
ba na pláne z roku 1795. V kartuši výjav posledného súdu.
Zbierky SNM-EU. Rozmery 49,5x54,5 cm. Foto A. Podstrac-
ký.

kultúre - iné spoločenské postavenie a inú stavovskú príslušnosť. Boli nositeľmi rozdielnych sociálnoidentifikačných znakov, ktoré sa samozrejme, premietali aj do obradov. Podobne to bolo aj s mešťanmi, ktorí žili čiastočne z vlastníctva a obrábania pôdy, čiastočne z remesla a obchodu a častejšie sa dostávali do styku s vyššími vrstvami spoločnosti. Okrem nich v mestách (v menšej miere i na dedinách) žila vrstva obyvateľstva, ktorá sa živila predajom vlastnej práce (sluhovia, nádečníci), inteligencia (učitelia a žiaci, často potulní). Neposledné miesto v týchto štruktúrach hrali predstavitelia cirkvi, v katolíckej pomerne početní a diferencovaní.

Nie je cieľom tohto príspevku vymenovávať všetky články spoločenskej mikroštruktúry a opakovať známe fakty o nej. Ide len o hrubý výpočet najdôležitejších tried a sociálnych skupín, ktorý uzavierajú príslušníci strednej a vyššej šľachty. Ich vplyv sa prejavoval v tom, že boli nositeľmi vyššej kultúry a dodávali vzory na napodobňovanie spôsobu života, a teda aj života obradového. Je nevyhnutné dať si otázku, či naše vedomosti o jednotlivých oblastiach ľudovej kultúry aspoň zhruba zodpovedajú tomuto členeniu. Odpoveď znie: jednoznačne nie. Aké-také systematické poznatky máme o obradovej kultúre roľníkov či pastierov, cez obradovú kultúru baníkov a robotníkov sme začali študovať problémy mesta a ďalej jednotlivých sociálno - vekových skupín (študenti, mládež). Celkom bokom ostalo štúdium obra-

dovej kultúry remeselníkov, drobnej šľachty (zemanov) a o strednej a vyššej šľachte ani nehovorím.¹²

Tento zdĺhavý úvod by nás mal doviesť k pochopeniu faktorov, súvisiacou so staršou ľudovou, ale i barokovou neľudovou obradovou tradíciou, ktorej reminiscencie v podobe rozličných veršovaných i neveršovaných útvarov neľudového pôvodu sa stali neoddeliteľnou súčasťou komplexu rodinných zvykov i spoločenskej kultúry ľudových vrstiev. Vďaka tomu, že rozličné vrstvy participovali na vlastníctve či obrábaní pôdy a uchovali si vzťah k spoločnej roľníckej kultúre, existoval vždy akýsi spoločný kanál pre komunikáciu subkultúr jednotlivých vrstiev. Ďalším podobným činiteľom bolo pôsobenie cirkvi, ktoré prekonávalo úzke triedne a sociálne bariéry a bolo tiež integrujúcim činiteľom kultúry. Z takéhoto hľadiska je potom ľahostajné, ktoré vrstvy budeme považovať za ľud a ktoré nie. V kultúrnohistorickom vývine dochádzalo k interakciám jednotlivých zložiek, výsledkom čoho bol vznik hybridných foriem, v našom prípade napr. slovesných žánrov, ktoré miestami žijú v ľudovom prostredí dodnes.¹³

Výskyt výsostne ľudových pohrebných plačov (nariekaní) zároveň s existenciou hybridných, pôvodom a inšpiráciou neľudových slovesných útvarov, ktoré však v ľudovom obrade zohrávali úlohu rovnako významnú, svedčí o súčinnosti viacerých spoločenských vrstiev pri ich vzniku a tradovaní. Vzťah k sociálnemu pôvodu jedných i druhých sa odzrkadľoval aj v záujme o ne. V prípade pohrebných plačov išlo o ich zákazy, a tým aj odmietavé informácie o nich zo strany duchovenstva. To spôsobilo, že napriek ich všeobecnému výskytu takmer niet o nich záznamov.¹⁴ K ich systematickému zaznamenávaniu došlo až v čase ich neodvratného zániku po druhej svetovej vojne. Odhladiť od týchto peripetií, s ich žánrovou charakteristikou, keď sa k nej konečne pristúpilo, neboli problémy. A. M e l i c h e r í k pri nej veľmi správne pripomenul aj "...vplyv rectorských karmentov", avšak zmysel tohto konštatovania, bohužiaľ, neusmernil ďalšie výskumy.¹⁵

Podstatne zložitejším problémom však bolo charakterizovať žáner hybridný, neľudového pôvodu, ako sa to ukázalo aj na prípade rozličkových piesní na Horehroní. Absolutizácia etnografického prístupu, zohľadňujúca len funkčné stanovisko a výskyt rozdielnych lokálnych termínov na ich označenie, ktorých obsah kolíše podľa regionálnych tradícií tohto žánru, zastierajú jeho podstatu. Výsledkom toho je mechanické stotožňovanie *Abschiedslieder*, uvádzaných v zákaze Spišskej stolice z roku 1792 s tvorbou 'pedspeváčok' (termín E. H o r v á t h o v e j) na Horehroní, zachytenou pri výskume pohrebných zvykov v 50. rokoch nášho storočia. Zdá sa však, že terminológia zákazu z roku 1792 vychádza zo spišského dialektového úzu.¹⁶ Podľa jeho stavu v 20. storočí by označeniu *Abschiedslieder*

mohli zodpovedať *odberanki, rozlučky*, čiže pohrebné vykladania.¹⁷ Tvorba speváčok na Horehroní a inde je v našom storočí inšpirovaná mladšou spevníkovou literatúrou. Tento spor by meritórne mohlo rozriešiť len porovnanie textov a ich melodické zložky. Keďže tvorbu speváčok, podnietenú spevníkovou literatúrou cirkev veľmi podporovala, nemá jej zákaz opodstatnenie, ba práve naopak, téza o ňom bez analýzy textov nemá potrebný podklad. Navyše ju ani nemožno podoprieť výskytom analogických zákazov (rozumej *rozlučkových piesní*, inšpirovaných spevníkovou tvorbou) z iných oblastí.

Aj keď E. Č a j á n k o v á nezaznamenávala hudobnú zložku *rozlučkových piesní*, patrí jej nesporné zásluha, že upozornila na tento široko sa vyskytujúci žáner, ktorý sa veľmi často skrýva za rozdielnymi lokálnymi označeniami (medzi iným aj *odobierki*). Tieto vznikali v ľudovom prostredí ako obmeny umelých spevníkových textov na známe melódie:

Zdrav buť moj manželu,
zdrav buť aj s dietkami,
zdrav buťte kresťani,
kmetovia s priateľmi,
švagrovia a švegrinie,
spoločne i priateľkiže.
Vaša zemská žalosť,
zmeň sa jednú v radosť,
gdiš cieľ dosahujem,
vám lásku ďakujem.¹⁸

Ide o veršované strofické útvary, spievané na melódie známych duchovných či iných piesní, napr. 'Zahučali hory'. Ich autormi bývali často katolícki kantori a v takomto duchu tvoria i v dedinskej spoločnosti známe speváčky napr. v Čičmanoch, Východnej, Krušetnici, Zákamennom a Sebechleboch. Pozoruhodná je zhoda ducha textov s tými, ktoré publikovala E. Č a j á n k o v á z Horehronia z 50. rokov.¹⁹ Vznikli jednoznačne ako aktualizácia spevníkových textov v snahe pridať im individuálny charakter podľa osudov a vlastností zomretého, zväčša na žiadosť pozostalých, autorovi doslovne uvádzajúcich prvky, ktoré si žiadali v piesni zvýrazniť. Medzi nimi má najdôležitejšiu úlohu prvok lúčenia s členmi rodiny, priateľmi a susedmi, príslušníkmi vekovej skupiny a pod., moment vykreslenia zomretého ako člena viacerých pospolitostí dedinského spoločenstva: príbuzenskej skupiny (pričom sa odlišuje bližšie, vzdialenejšie i umelé príbuzenstvo - kmetovia), vekovo-pohlavnej (priatelia, spolužiaci) či teritoriálnej skupiny (susedia). Zaujímavé je aj zvýraznenie konfesionalnej príslušnosti (zdrav buťte kresťani), ktoré sa často realizuje aj nepriamymi narázkami.

Ignorovanie hudobnej zložky niektorých pohrebných piesňových útvarov vedie ku konštatovaniu existencie *nehudobných vykladaní nad mŕtvym*. Takáto kategória sa v literatúre o pohrebných vykladaniach

Pohrebný štít kožušníckeho cechu z Mošoviec, 1795. Zbierky SNM-EÚ. Foto A. Podsracký.

nevyskytuje všeobecne.²⁰ *Rozlučkové piesne*, ako naznačuje už sám názov i zistenia bádateľov v teréne, sa zásadne spievali. V prípade *pohrebných veršov*, o ktorých budeme hovoriť ďalej, zas nejde o *vykladanie*, t.j. hudobnoretorickú formu pohrebného plaču nad mŕtvym. Ak sa prizrieme dôkladnejšie na pôvodných nositeľov týchto žánrov, zistíme, že to boli príslušníci rozdielnych spoločenských vrstiev. Kým vykladania boli súčasťou pohrebného obradu roľníckeho a pastierskeho obyvateľstva, rozlučkové piesne tvorili cirkevní kantori a pohrebné verše boli dielom kňazov i rektorov, u ktorých patrili k bežným povinnostiam pri vykonávaní pohrebného obradu.²¹

V poetike a štýle uvedených žánrových útvarov sú preto značné rozdiely,²² ktoré aj napriek zaznamenanému výskytu v *jednej sociálnej skupine*, ako napr. E. Č a j á n k o v á zistila v 50. rokoch v obciach na Horehroní, svedčia o ich rozličnom sociálnom pôvode.

Kým vykladania pokladáme za žáner výsostne ľudový, za prejav predkresťanského pohrebného obradu, cirkvou značne potláčaný, rozlučkové piesne sú zas výsledkom dlhodobého a cieľavedomého pôsobenia cirkvi. Ich vznik a prienik súvisí so vznikom a vydávaním spevníkovej literatúry, ktorá je presne datovaná. Jej šírenie má vzťah k myšlienkovým prúdom reformácie a protireformácie. Preto majú rozlučkové piesne výpovednú hodnotu o dosahu pôsobenia nefudových vrstiev (cirkvi) na ľudový pohrebný obrad. Je otázne, či ich roľnícke a pastierske, resp. iné obyvateľstvo preberalo len z donútenia, alebo ich preberaním začalo napodobňovať

scenár pohrebu vyšších sociálnych vrstiev, ktorý sa mu zdal veľmi pôsobivý.

Je príznačné, že podľa ľudového vkusu a zásady čím viac, tým krajšie a reprezentatívnejšie mohlo v ohrade spoluexistovať aj pohrebné vykladanie, aj rozlúčková pieseň, aj pohrebné verše. Pravdepodobne však išlo o výskyt týchto troch žánrov len na jednom širšom teritóriu (Horehronie), kde, pochopiteľne ich spolupôsobenie v jednom časovom období (50.roky) nebolo vylúčené. Na užšom teritóriu Bošáckej doliny (Zemianske Podhradie, Bošáca a Nová Bošáca) v jednom časovom reze (70.roky) pôsobila tiež podobne široká žánrová paleta. Výskyt živého pohrebného nariekania sa výskumom nepotvrdil, nahradili ich však paródie pohrebného vykladania, podávané ako anekdota. Popri nich sa vyskytovali rozlúčkové piesne (u katolíckeho obyvateľstva) a pohrebné vinše a verše (u obyvateľstva oboch konfesií s tvrdením, že u evanjelického obyvateľstva boli pôvodné a ku katolíkom sa rozšírili až po druhej svetovej vojne a neskôr).²³

O neľudovom pôvode rozlúčkových pohrebných piesní a pohrebných veršov svedčí aj typologicky iná recepcio-reprodukčná situácia. Kým improvizované a prísne na obradovú situáciu viazané pohrebné vykladanie nemali nikdy písomnú podobu, na vznik a reprodukciu pohrebných rozlúčkových piesní a pohrebných veršov a vinšov bola nevyhnutná znalosť čítania, písania, prípadne veršovania (podľa zásad neľudového veršovníctva).²⁴ Nemožno predpokladať, že by si pri sociálnej alebo generačnej transmisii nositeľ tohto žánru odrazu a bezo zmeny zapamätal stovky veršov, obsahujúcich presné obrazy, vytvorené podľa biblickej predlohy, ktoré sa tradiovali bez podstatných zmien.²⁵ Podobné charakteristické znaky mala aj náboženská eschatologická literatúra, ktorú šíрили napr. príslušníci františkánskej rehole.²⁶ Naše archívy obsahujú značné množstvo rukopisných textov známych i neznámych autorov. Bude potrebné zistiť ich štúdiom možné afiliácie textov zapísaných v teréne.²⁷

Na druhej strane zas ľudové rukopisné zbierky známych nositeľov (bez toho, že by si robili na autorstvo nárok) možno nájsť aj v teréne.²⁸ Bude úlohou ďalšieho výskumu sústrediť sa na také príznaky textov pohrebného obradu, ktoré pomôžu jednotlivé žánre ukázať z hľadiska podielu jednotlivých sociálnych vrstiev pri ich formovaní - vzniku, recepcii a reprodukcii či dotvorení do podoby, v akej ich možno zaznamenať v recentnom materiáli.

Úvahy o živote *pohrebných veršov* (označovaných aj ako *pohrebné odobierky*) a *pohrebných vinšov* v tejto štúdii vychádzajú predovšetkým z doterajších výskumov v jednom mikroregióne. Jeho výber bol podmienený stavom dokumentácie tohto žánra za posledných sto rokov, ktorá zachytila aj určité sociálne okolnosti jeho existencie.²⁹ Tento

región je súčasťou širšej západoslovenskej oblasti (okolie Trenčína, Nového Mesta nad Váhom, Myjavy a Starej Turej), v ktorej predovšetkým u evanjelického obyvateľstva ľudové pohrebné obrady doplnené veršovanými textami umelého pôvodu veľmi podporovali miestni kňazi a rečníci. Možno sa domnievať, že práve táto sociálna vrstva sa podieľala na vzniku textov, ktoré tu neskôr zľudovali. Pôvodne však tieto texty zrejme boli určené len vyšším vrstvám spoločnosti - príslušníkom vyššej a nižšej šľachty, drobného zemianstva, príslušníkom vzdelaneckej vrstvy (kňazi, učitelia), známym osobnostiam. Kedy sa začali všeobecne používať pri pohreboch roľníckeho obyvateľstva či iných pospolitých vrstiev, nie je známe, tento moment však musel byť rozhodujúcim pre ich zľudovanie.³⁰ V tejto oblasti, podobne ako inde, sa pohrebné verše a vinše vyskytovali súčasne s veršami a vinšami, sprevádzajúcimi obrad krštenia dieťaťa a svatby.³¹

Keďže ľudová terminológia je nedôsledná a uznáva len funkčné hľadisko, nemožno *pohrebné verše* a *pohrebné vinše*, ktoré sme zaznamenali v Bošáckej doline považovať za prejavy odlišných žánrov. To, ostatne, dokladajú aj ukážky. *Pohrebný vinš*:

Milí a polli vôle Pána zarmútení přátelé!

Poňeváč sme mi toto bezdušné telo
do matki zeme otprevadili
a chválitebře a česře pochovali,
nech mu ten řebeski Pán dá řiché otpočíváňie
a potom řiekdi veselé zmrtvíchstáňie!
Jeho dušu nech přijme
medzi svoje vivolené do večné radosti,
abi ho tam oslavovala na večnej večnosti.
Vás ale přátelof smutních
nech ten řebeski Pán poteší
a ř tom vašom zármutku
časom svím vám na radost premeří.
Toto vám mi zo srcea vinšujeme
a vás srdečne pozdravujeme!

Vinše však môžu byť aj rozsahom oveľa dlhšie a aj ich obsah môže byť bohatší:

Milí a drahí zarmúcení přátelé!

Poňeváč sme mi pri smutném pohrebném zejdení
takí je náš los prevelice mizerní,
řebo jak se z nás kerí na tento svet rodí
hřetki plače - kvílí prevelice kařdí,
řebo ř plačí sa řodíme, plačí umírame,
a tak tento náš řivvot prebídře konáme.
Řeb biť bi bil jak silní, řemůže se vibráňiti,
biť bi bil jak krásní, smřť ho může pozbaviti,
biť bi bil jak tvrdí, smřť ho může obmekčiti.
Gře jest řeuznalost aneb veliká tvrdost krále Faraóna,
kterému poslal Bůh Mojřiše i Aróna ?
Oři řekli: Propust mne můj řid, králi,
ať mi on jde Bohu slůžiti.

ňemosí on tobe vŕdi tehlu robiť!
 Ale tvrde im on rekl: ja vás ňeznám,
 vaššého Boha se ňebojím,
 já vám toho lidu ňeprepustím!
 Gdiš ho Búch začal ranami trestati
 ešte on bol tvrdsí, že ho ňeprepustí,
 ale gdiš prišla tá posledňi rana,
 že mu ľetki prvorozené tá Smrt umorila,
 tak se ho to dotklo aj krále Faraóna,
 že aj jeho najstaršího sina tá Smrt umorila
 a hŕetki ho prepustil a dal mu na cestu
 klenotú ze zlata a ze stribra.
 A tak Izrael odiššél.
 Ale král Faraón aj z jeho vojskom išli ho hoŕiti,
 chŕe je zase Egíptu vrátiťi.
 Ale Búch postavil medzi ňich anjela,
 abi mu ňeublížila Faraónova sila.
 A tak oňi išli aš k Rudému mori.
 Mojžiš ze svú svatú holí
 uderil na ti vodi, abi se rozdvajili
 a tak Izrael ňel po suchu,
 ale král Faraón zdaleka ňevedel,
 že on ho tam Smrt čeká,
 lebo keď Izrael preššél na suchu
 král Faraón aj z jeho vojskom
 f tom Rudém mori na prostrédku
 tam on poznal tú veliku moc boskú,
 lebo uderil Mojžiš na ti vodi,
 abi sa stúpili dohromadi
 a tam krála Faraóna aj z jeho vojskom
 tá voda náhle prikřila
 a tá Smrt preukrutná bídŕe umorila.
 Milí přátelé, či sa tá Smrt tam s ňimi utopila?
 Všať ona za Izraelom richle pospišila,
 a ňetkých krále stotisíc bojovních mužú
 na tej planej zemi bídŕe umorila.
 Nu, povážiš, človeče, jak náš život teče!
 Čideže sa poďelo Kaladejské kráľovství,
 aňebo gdeže sa poďelo to jeho velké bohotství,
 kterýž král v sreci svém takto říkával:
 že nad hvězdi, Boha velkého vistúpí
 a svú stolicu nad ňebem vivíši,
 ale on, blázon, ňezmyslel na to,
 že on má nat sebú ešte vaččého Pána
 a miesto tej stolici
 že mu je pristrozená v hrobe v zemi jama.
 Lebo on v hodinu smrti své musel takto říci:
 Ó, bída přenáramná, bída ňestálosti,
 že ja tak veliký pán a král
 musím zložit v hrobe svoje kosťi,
 lebo sa tej Smrti ňemůžu vibrátiťi,
 aňi sa jej ňemůže viplatití,
 lebo ona aj římskemu occovi povie:
 Stroj se ti se mnú, já sem tvoja paňi!
 A tak mu ona přenáramně zaklopá
 a vezme richle s těla jeho ducha.
 ňic jeho učení aňeb velké panství Smrti ňecosoží,
 lebo sa pred Smrtú i ten upoňiží,
 lebo na tom sveťe je velmi silná Smrt.
 Gdo se tu narodí, musí jítí ottud,
 a tag ona každého umoruje,
 každého ona do hrobu ftrhuje.
 A tak ufékel aj tento časní život

i tomuto vášmu manželovi,
 kterého sme do matki zeme sprovedili
 a vinšujeme mu tam fické spočívání
 a pri dňi súdném dobré počtu odezdnání.
 Ze súdu poďme v své ňebeské stáňi,
 tam, gdeš starci hrájí
 anjelé tam pekne písŕe spívájí,
 abi sme sa i mi tam dostali,
 čest Bohu, chválu vzdali.
 A tak, milí přátelé,
 že sme nás do tohoto vaššého přibitku povolali
 a volakeré dari pred nás predkládali,
 za tú boskú lásku pekne ďakujeme
 a váš přibitek a zvlášťe vaše zarmúcené srecá
 v moc a ochranu božú porůčáme
 a za šecťo vám pekne ďakujeme.³²

Ako uvidíme z ďalšej ukážky *pohrebňého verša* (*odobierki*), žánrové i štýlové príznaky jedných aj druhých sú podobné:

Váženě pohřebně smútočné zhromaždenie,
 sestři a bratřia!

Poňeváč je nám každému jednému
 na téjto zemi smrt istá,
 ale tej smrti hodina ňeistá,
 vidíme a vieme to,
 že nám tá nelútosťivá smrt
 človeku života ňepraje,
 ale jedného každého
 či starého lebo mladého
 s téjto časností
 do onej večnosti
 bere a vitrhuje.
 Lebo aj žalm 39. hovorí, že:
 Aj, na dlaňi odmeryl si mi žitiá
 a vek mój jest jako ňič pret Těbou.
 Že či ňeplakal ten otec náš Adam,
 aj z ľěvu, oba plakali,
 ket ten ortel počuli,
 že mosiá tež umret
 a na planú zem icit.
 A keďže sme mi potomci Adama ěvi,
 takže čo nám oňi zaslůžili,
 znášat mosíme.
 S plačem sa na tento svet rodíme
 a s plačem umiráme
 a tak tento náš biedni život
 na tomto sveťe konáme.
 Malé dítě plače,
 že ho matka slušně ňekojí,
 otec, matka musiá v potu tvári pracovat,
 a jak pre seba,
 tak i pre děti chleba dobívat.
 A potom nakoňič, poddaní smrti,
 mosiá nakoňič zemřít.
 Lebo aj tí prvňi lidíá svetí
 moseli fičš takú cestú kráčat
 jako aj mi,
 a tičš moseli umierat,
 a žádný ňebol z ňich tag můdři,
 žebi sa mohel tej smrti vibrátiťi.

Pohrebný štít krajčírskoho cechu s motívom kostlivca. Staré fondy MSS-SNM, nelokalizované. Rozmery 42x48,5 cm. Foto J. Décer.

Abrahám patriárcha bol veľmi bohatý
a pritom aj veľmi veriáci
ale ňemohel tej smrti utíci.
Umrel on, umrela aj jeho žena Sára,
ktorá šetkým ženám bola za príklad slúžila,
pretože muža svojho pánom nazývala.
Alebo gdeže sa poďela Samsonova tag veliká sila?
Tam mu ju Smrt Filištínskej zemi domom privälila

a tag jeho síle a víťastvám koňíec urobila.
Alebo Šalamún král jakí bol múdri,
ale Smrt bola ešte múdrejšá, lebo ho zmorila
a pred jeho palácom na mári vistrela,
a tag jeho múdrosti koňíec učínila.
A náš Spasiteľ Ježiš Kristus
triceaťtri rokóv na tomto svede pracoval
a tieš sa na tento biedni svet žaluval:

Pohrebný štít krajčírskoho cechu z r. 1780. Staré fondy MSS-SNM-EU, nelokalizované. Foto J. Dérer.

Pohrebná zvolávacia tabuľka súkenníckeho cechu v Žiline, 1824. Zbierky IJU SNM. Foto: M. Červenanský, averz.

že lišky své dúpata majú
a ftáctvo ňebeské hníezda svoje majú,
ale on, sin človeka z ňeba na zem poslaní,
ňemal miesta, gde bi bol hlavu skloňil.
Ten bol tiš prevelice tríznení,
ale potom bol česne do hrobu v skale pochovaní.
Učedľníci jeho milí
po svefe ľudí učili
a za to ich veľké učeňie
tiš taškú smrť postúpili.
Ach, ňestálosť na tomto svefe!
Lebo šetko, čo vidíme,
padá hiňe a pomiňe,
ale Boh a verici, precaj len, práda, zostaňe.
Aj s vami sa lúčim, deťi moje milé,
aj vám ďakujem za vašu deťinskú lásku,
ktorú ste mi preukazovali až do mojho posledného dňa.
Pán Boh vás opatruj, daj vám požehnaňie,
pokím tu buďete, tu na tomto svefe,
buťe útehou ovdovelej matke
a vždicki na mňa spomínajte,
ňezabívajte na štvrté božie prikázanie,
znášajte sa spolu,
a majte sa radi,
pečuvali ste o moje zdravie a o mňa na každom kroku,
ňemôžem sa vám inak odmeňit,
len vám visloviť srdečnú vďaku.
A tak deťi moje milé, já sa s vami lúčim

a bohu milému vás tu porúčim.
Aj vnukoviá, aj s vami sa lúčim,
vnúčatá aj prevnúčatá, moje milé dieťki,
vi krásne a ušlachfilé kviťki.
I vám ďakujem za vašu deťinskú lásku,
ktorú ste mi preukazovali
do mojho posledného veku.
Daj vám Boch zdraviá a vela úspechó!
Ach, moje vnúčatká premilé,
buťe ždicki dobré, Boha sa bojte,
rodičov si milujte,
lebo mňa ako starého occa už viac ňeuvidíte.
Ňech vám Bóch otplaťi za lásku nastokrát,
ktorú ste mi robiévali až dosavád!
Vnúčatká moje milé, už sa s vami lúčim
a Bohu milému vás tu porúčim.
Taktiěš sa lúčim s roďinami po bratoch a sestoch:
za vašu roďinnú lásku vám ďakujem,
znášajte sa, žite f pokoji, dobre sa tu majte
a mna si len po dobrom spomínajte.
Já sa vám už ňemôžem za vašu lásku odmeňit,
iba vás do božiej ochrani poručit.
Taktiěš obraciam sa i k vám, ostatná moja roďina,
lebo mňa už odbila posledná hoďina.
Moji milí bratanci, sesterňice, švagroviá,
krsní a kmotroviá,
svatovci, dobrí priateľia a susedia,
aj s vami sa lúčim
a Bohu milému vás tu porúčim.
Ach, odpuste, prosím, ach, odpuste,
čo som sa voči vám previňil
a jestli bich bol ňiekomu z vás ublížil.
Lebo já už ňemôžem daliěš s vami biť,
pretože už mosím od vás odejť.
A tag už dobrí den, dobrá noc šetkým svete lidem,
lebo já už od vás do večnosti idem.
V meňe occa, sina i Duchu svatého, amen.³³

Z uvedených ukážok vidno, že viesť hranicu medzi *pohrebnými vinšami* a *pohrebnými veršami* (*odobierkami*) je ťažké a ich odlíšenie je nielen nemožné, ale v zmysle žánrovej charakteristiky by ani nebolo opodstatnené. Ľudový úzus ich odlišovania, vychádzajúci z funkčného hľadiska, má síce v skúmanej oblasti vyše storočnú tradíciu, avšak nevychádza zo štýlových a poetických znakov uvedených slovesných útvarov. Na to, aby sme tento problém mohli s trvalou platnosťou uzavrieť, bude potrebné vychádzať z väčšej vzorky textov zo širšieho teritória, pretože vzorka textov z jedného mikroregiónu nepredstavuje celú typologickú paletu tohto žánru. Navyše treba väčšiu pozornosť venovať okolnostiam jeho sociálnej existencie, podmienenosti určitými okolnosťami. Pre dostatočne presnú žánrovú (typologickú) charakteristiku je rozhodujúci i moment vzniku. Ten zatiaľ u textov, s ktorými sme dosiaľ pracovali, bezpečne nepoznáme.

x

Pohrebné verše (*vinše* a *odobierky*) sú teda žánrom, v ľudovom prostredí jednoznačne podmieneným umelou tvorbou rehtorských karmentov

a valedikcií či parentácií. Tieto patrili k bežným profesionálnym povinnostiam kňazov a rektorov ešte aj v 19. storočí, o čom bližšie vypovedajú tieto slová: Žijem v chudobe, ale požívam dôveru a lásku svojich cirkevníkov, čo mi veľkú radosť pôsobí. Plat mám mizerný, nevindem ani na 300 zl., no nerep- cem...³⁴ písal v liste A. Kmeťovi L. V. R i z n e r. V inom liste z rovnakého obdobia (1892) sa L.V. Rizner zmieňuje o svojich príjmoch. Vysvitá, že za celoročné rektorstvo dostal 20 zl., hoci mal z cirkevnej školskej kasy dostať 120 zl. Okrem toho dostával odmeny za *svatby, krsty a pohreby*, za ktoré mu platili v hotovosti alebo v naturáliách. V r. 1887 bol Rizner ročný plat 377 zl. aj s hodnotou naturálií (z toho školský plat 120 zl., od cirkvi 21 zl., raží 30 q po 2,70 zl. - 81 zl., hodnota pasienka - 10 zl., koleda 30 zl., drevo v cene 40 zl., krm pre statok 5 zl., *pohreby* 15 zl., oblatky s kantáciami 20 zl., úžitok zo štvrťanskej role 30 zl.). Z toho vidno, že peňažné odmeny za veršovanie mali istý význam aj z ekonomického hľadiska.³⁴ Zároveň vysvitá, že veršovnícka tradícia tu ešte aj koncom 19. storočia mala silného predstaviť. Preto bolo prirodzené hľadať predlohy pohrebných veršov v rukopisných pozostalostiach rektorov z rodiny Riznerovcov, ktorí v Zemianskom Podhradí i v celej podjavorinskej oblasti pôsobili najmenej dve storočia. A skutočne, pri výskume v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine sa zistilo, že L. V. R i z n e r mal k tomuto žánru veľký vzťah. Svedčí o tom nielen rukopisná pozostalosť, obsahujúca ukážky jeho vlastných pohrebných veršov,³⁵ ale aj fakt, že veľké množstvo rukopisov, z 18. a 19. storočia, obsahujúcich ukážky tohto žánru, prešlo jeho rukami. Rizner ich zbieral, prepisoval a zachraňoval pred hroziacim zničením, o čom sa zmieňuje i v listoch M. Kiššovi.³⁶ Zachránené rukopisy stručne anotoval a bibliograficky spracoval.³⁷ Pri porovnaní ľudových textov, zapísaných v Bošáckej doline s pohrebnými veršami Karola a Ľudovíta Vladimíra R i z n e r o v c o v sme však zistili, že medzi nimi niet súvislostí. To oprávňuje vrátiť sa k domnienke J. L. Holubyho, že pôvod týchto veršov je starší, zrejme z obdobia pred vydaním Tolerančného patentu.³⁸ Podobne ako L. V. Rizner, ani J. L. Holuby nebol k výskytu pohrebných veršov (Holuby ich dôsledne označuje ako *vinše a reči* tj. veršované a neveršované texty, pozn. aut.) ľahostajný. Dokazuje to viacero jeho záznamov. Sú to prevažne texty identické s tými, ktoré boli v Bošáckej doline zaznamenané pri výskumoch v rokoch 1973-1974. Možno konštatovať, že medzi zápismi z rokov 1900-1901 a 1973-1974 sú minimálne odchýlky, čo súvisí s ich písomným šírením.

Aké boli okolnosti existencie týchto textov v Bošáckej doline? Už aj J. L. Holuby sa vo svojej *Krátkej histórii cirkve ev. a. v. Z e m a n s k o - P o d h r a d s k e j* (1884) pokúša objas-

Pohrebná zvolávacia tabuľka súkennického cechu v Žiline, reverz.

niť ich pôvod. Podľa jeho názoru 'prímluvy' *cechmistrov* s najväčšou pravdepodobnosťou pochádzajú z čias obmedzovania náboženských slobôd evanjelikov pred vydaním Tolerančného patentu. V tomto období sa evanjelici museli dávať pochovávať katolíckym kňazom, a preto si ľud sám ilegálne evanjelické pohrebné obrady nahradzoval. Holuby zároveň uvádza, že o zavedenie 'dobrých poriadkov do cirkvi' sa zaslúžil Ján Z ú b e k, v 80. rokoch 18. storočia trenčiansky senior, ktorý spísal agendu a funebrál, obsahujúci 'mnoho dosiaľ veľmi obľúbených pohrebných piesní, jeho paššie dosiaľ čítavajú a spievajú sa na Kvetnú nedeľu a Veľký piatok v daktorých cirkvách'.³⁹

Výskumami v r. 1973-1974 som zistila, že tradovanie textov *pohrebných veršov (odobierok)* a *pohrebných vinšov* bolo v najväčšej miere zásluhou laických vykonávateľov pohrebného obradu. Boli to *cechmajstri* (i *cechmistri*) a *mládkovia* zvláštneho *pohrebného cechu*.⁴⁰ O existencii tohto cechu hovorí Holuby ako o doloženom ešte z obdobia pred Tolerančným patentom, avšak nie je jasné, či v tomto období už išlo o pohrebný cech alebo niektorý z re-

Smútočná obsielka tzv. vinohradníckeho cechu v Záblatí (Trenčín), 1926. Zbierky Trenčianskeho múzea. Foto J. Rezník.

meselných cechov, zúčastňujúci sa na pohrebných obradoch. Podobné cechy, nazývané pohrebnými, boli rozšírené aj v ďalších okolitých obciach (Dolné Slnie, Moravské Lieskové, Štvrtok nad Váhom, Kochanovce, ale aj Stará Turá, Horné Bzince, Myjava, Lubina atď.) Holuby uvádza, že v jeho rodnej obci Lubina bývalo na pohreboch aj 30-40 cechovníkov s fákami. Tieto spolu s ďalšími insígniami (najmä cechovými zástavami) bývali ďalšími atribútmi cechovej organizácie, prítomnej na pohrebe.⁴¹

Uvedené cechy zrejme nemali štatút a artikuly remeselníckych cechov, možno sa však domnievať, že v niektorej fáze svojej existencie boli pod vplyvom remeselníckych cechov, významne spätých s hospodárskym životom Považia, kde remeslo zohrávalo

v 17.-18. storočí významnú úlohu. Je známym faktom, že hornatá časť Považia predstavovala v tomto období územie, kde rozvinutá remeselná výroba bola sústredená v malých mestečkách a na dedinách. Bezpečne je doložená existencia remeselníckych cechov v Novom Meste nad Váhom, Čachticiach a v Beckove. Tu sa rozvíjali také remeselnícke profesie, ktoré v dedinskom prostredí v iných oblastiach v tom období nie sú doložené (napr. súkenníci, debnári, kolesári, zámočníci, murári, kožušníci a pod.). Rovnako dôležitý je aj fakt, že ich výrobky neboli určené pre miestnu spotrebu, ale sa vyvážali na bližšie a vzdialenejšie trhy.⁴² Znamená to teda, že remeselnícke obyvateľstvo bolo pohyblivým elementom a malo príležitosť častejšie sa sťkať so svojou stavovskou vrstvou v iných oblastiach.

Nie je zďa nevyhnutné na tomto mieste opakovať známe fakty o funkcii cechov vo feudálnej spoločnosti a o ich účasti na ekonomickom a spoločenskom živote. Dôležité je však uviesť, že tieto stavovské organizácie ovládali nielen výrobu a kontrolovali trhy, ale aj významným spôsobom zasahovali do života svojich členov. To sa prejavovalo napr. aj v kolektívnej účasti na cirkevných obradoch, v povinnej účasti na pohrebných obradoch nielen svojich členov, ale aj ich rodinných príslušníkov.⁴³ Zdá sa, že význam týchto obradov v čase násilnej rekatolizácie vzrástol a vniesol do nich konfrontačné prvky. Tieto sa uchovávali aj po zrušení cechov v r. 1872 a dali tak výraznú sociálnoidentifikačnú pečať pohrebnému obradu aj v čase, keď konfrontačné prvky postupne zanikli.

Remeslo v skúmanej oblasti sa rozvíjalo už i v 17. storočí a pravdepodobne i skôr. Podľa súpisu remeselníkov z roku 1673 mala Bošáca 6 ševcov, ktorí v tom čase nemali samostatný cech. Remeslo tu pravdepodobne bolo šancou vyživiť sa pre tých, ktorým to neposkytovala pôda či námedzná práca. Kým v mestách sa remeslom zaoberali bohatšie vrstvy a ďalej z neho bohatli, v dedinách na okolí Nového Mesta nad Váhom bolo útočiskom chudobnejšieho obyvateľstva.⁴⁴ Pravdepodobne aj rozptýlené osídlenie (kopanice) alebo konfesiónálne príčiny spôsobili, že sa tu remeselníci nezdrúžovali do cechov, aby tak nemuseli plniť povinnosť zúčastňovať sa na katolíckych bohoslužbách, cirkevných sviatkoch a odovzdávaní sviec do kostola, ako to bolo doložené u protestantských remeselníkov v oblasti Myjavskej pahorkatiny. Uvedený súpis remeselníkov z r. 1673 nehovorí o organizácii bošáckych remeselníkov v cechoch, avšak výkon remesla sa bez takejto organizácie nepripúšťal. Musíme sa domnievať, že bošácki a zemiansko-podhradskí remeselníci mali buď vlastný, buď spoločný cech s niektorým väčším remeselníckym centrom, napr. s Beckovom, kde sa medzi 51 remeselníkmi v tom istom roku uvádza 15 ševcov.⁴⁵

V období po zrušení cechov (1872) cechový život hneď nezanikol. Cechy sa postupne pretvárali na živ-

Pohrebný štít tkáčskeho cechu z Košec (okr. Ilava) z r. 1844. Zbierky SNM-EU. Fotoarchív SNM.

nostenské spoločenstvá, ktoré však stratili pôvodné hospodársko-regulačné funkcie. Ak sa cech pretvoril na priemyslový spolok, prechádzal do majetku spolku i bývalý cechový majetok. Existuje dostatok dôkazov, o tom, že v tomto období vznikali priemyslové spolky s predchádzajúcimi pohrebnými funkciami, ktoré plnili cechy oddávna.⁴⁶ Tieto a pravdepodobne ešte dlho i dožívajúce staré cechové korporácie - sa s obľubou a za určitý stanovený poplatok s cechovými predmetmi (pohrebnými zvolávacími tabuľkami, zástavami, umrlčím rúchom, fákami, sviecami či inými svetidlami, povozmi a pod.) zúčastňovali na pohreboch svojich členov a ich rodinných príslušníkov. Máme doklady o tom, že bývalé cechy, napr. mlynársky cech v Lubine po r. 1873 stratil výrobný charakter a stal sa podporným spolkom, riadiacim sa ešte aj za prvej ČSR iba miestnymi zvyklosťami, čiastočne prevzatými zo života bývalých remeselníckych cechov. Tento spolok napr. nebol úradne evidovaný, neriadil výrobu a neprijímal ani neprepúšťal učňov, čo spadlo do právomoci Okresného živnostenského spoločenstva v Novom Meste nad Váhom. Činnosť vyvíjal len na území členstva (v obci Lubina) a prejavoval sa predovšetkým ako reprezentácia miestnych mlynárov ako stavovskej organizácie pri miestnych udalostiach. Zvýšenú pozornosť venovali účasti pri pohrebe člena spolku a na požiadanie aj ostatných obyvateľov obce.⁴⁷

Na tomto mieste je nevyhnutné uviesť opis lubinského pohrebu 'mlynárskeho cechu', ktorý je dokladom hypertrofie sociálnoidentifikačných znakov v čase, keď remeselníci ako stav s vlastnou cechovou organizáciou neexistovali a táto mala už len príchut minulej slávy. M. Š i š m i š uvádza, že v čase pohrebu ešte aj za prvej ČSR stáli členovia uvedeného cechu po oboch stranách truhly, prikrytej spolkovým pohrebným prestieradlom, doprevádzajúc truhlu so zomrelým z miesta pohrebu na cintorín horiacimi lampášmi, sviecami alebo smolnicami. Ak sa člen spolku z vážnych príčin nemohol na pohrebe zúčastniť, musel za seba poslať náhradu. Za účasť cechu pri pohrebe sa platili poplatky, odstupňované podľa toho, či išlo o člena spolku alebo jeho rodinného príslušníka. Rodinní príslušníci mali na znížený pohrebný poplatok nárok len vtedy, keď obývali s členom spolku spoločnú domácnosť (vzťahovalo sa len na slobodných).

Mlynársky spolok vystupoval ako stavovská korporácia aj v cirkevnom živote obce. Raz ročne (na Vianoce) dával z pokladnice na oferu 15-20 Kčs (za prvej ČSR). Spolok sa usiloval vystupovať aj pri rozličných štátnych sviatkoch, tak napr. v r. 1928 zorganizoval slávnostný fakľový sprievod obcou na počesť 10. výročia trvania ČSR. Takéto sprievody organizoval pravidelne raz ročne pri príležitosti voľby nového predstavenstva na Tri krále. Sprievod vyšiel z domu odstupujúceho *cechmajstra* do domu novozvolene-

ho *cechmajstra*, kde sa konala hostina zo spolkových prostriedkov.

Význačnú úlohu v tomto spolku hral *mládek*, tj. najmladší majster v cechu, ktorý pomáhal organizovať spolkovú činnosť, kým ho nezamenil nový mladší člen. Jeho povinnosťou bolo upovedomovať členov o schôdzach a podujatiach. 'Cech' nemal zvolávaciu tabuľku (obsielku), ako to bývalo bežné pri zvolávaní na pohreb u remeselných cechov, ale doručoval rukou písanú pozvánku. Okrem toho posluhoval pri cechových hostinách, dával pohrebné prestieradlo na truhlu zomretého, rozdeľoval sviece, lampáže, smolnicové fakle, a to všetko za odmenu 5 Kčs ročne. Mával i iné povinnosti, napr. informovať o príchode revízorov mlynov do obce. Pre úplnosť uvádzam, že uvedený spolok mal za prvej ČSR i voleného (nehonorovaného) zapisovateľa zvaného *notár*, ktorý hral dôležitú úlohu pri požíčňovaní spolkových peňazí. Spolok mal predovšetkým podporný charakter, ktorý sa prejavoval pri poskytovaní finančnej výpomoci členom, ktorú potrebovali pri kupovaní nového technického zariadenia. Tieto spolkové pôžičky s 6% úrokom využívali predovšetkým mladí mlynári. Napriek tomu, že podporná činnosť spolku s mlynárskou živnosťou v rokoch hospodárskej krízy 1929-1933 postupne zanikla a členstvo nejavilo v ďalších rokoch o ostatnú činnosť záujem, funkcia pri pohreboch dlhý čas ostávala nezmenená.⁴⁸

Podobný jav chápania cechových atribútov ako zvlášť slávnostných bol známy aj v blízkej Myjave, kde si majetnejší obyvatelia na slávnostné odprevadenie mŕtveho ku kostolu a potom na cintorín povolávali cechovníkov s rozžatými fákami. Zámožnejší si mohli dovoliť pozvať aj dva cechy. Cechy odprevádzali nielen svojich členov. Mäsiarsky, čižmársky a pytlíkársky cech tu demonštroval svoje hospodárske a spoločenské postavenie napr. pri oslave fašiangov, ktorá sa konala postupne, aby sa členovia týchto cechov mohli navzájom pozývať. 'Fašiangy sa oslavovali tri dni a tri noci. Členovia cechu sa zhromažďovali slávnostne oblečení na Hornom konci mestečka a stade tiahli v sprievode celým námestím až na Dolný koniec do krčmy 'k Matejovi'... Každý cech si obstaral hudbu a každý člen niesol horiacu fakľu. Podľa týchto fakľov sa dalo usúdiť na hmotný stav cechu. Pytlíkari, ktorých remeslo bolo už na úpadku, mali len obyčajné smolné fakle, čižmári niesli na tyčiach malé lampášiky so sviečkou a členovia mäsiarskeho cechu niesli nad sebou už ozajstné lampy s dvierkami na otváranie a hrubou sviečkou za sklom...' ⁴⁹ Z uvedeného vyplýva, ako sa sociálna diferenciácia premietala nielen do pohrebných, ale aj do výročných zvykov (pozývanie jedného alebo dvoch cechov, oslavovanie fašiangov zvlášť podľa cechov, aby tým mohli zvýrazniť svoje spoločenské postavenie), ktoré tým nadobúdali výrazné sociálno-identifikačné funkcie.

Evanjelický charakter pohrebných cechov v Bošáckej doline neznamenal, že mali len striktné konfesijný vplyv. I keď pôsobili len vo svojom prostredí, v konečnom dôsledku zapôsobili aj na katolícky obradový život. Tento vplyv sa realizoval i napriek ich deklarovanému konfesijnému charakteru, a síce tým, že obrad nimi vykonávaný pôsobil v katolíckom prostredí ako vzor. Pri preberaní sa však modifikoval. Kým v protestantskom prostredí vykonávali obrad len osoby, zvolené do funkcie *cechmajstra* alebo *mládka*, v katolíckom prostredí prevzatý text reprodukoval *kantor*, ktorý ho pomerne mechanicky prispôboval duchu katolíckeho obradu. Na vzdialených kopaniciach prečítal text i ľubovoľný člen rodiny, takže pri výbere sa nekládol dôraz na pekný hlas, výslovnosť, spoľahlivú pamäť či schopnosť improvizovať, ktoré sa pokladali za nevyhnutné pri voľbe za *mládka* či neskôr pri jeho pasovaní za *cechmajstra*.

Funkcia *cechmajstra* v Bošáckej doline často prechádzala z otca na syna, ba aj na vnukov. Voľba sa uskutočňovala na *zápustní štvrtok*. Skúmaní *cechmajstri* sa vyznačovali enormnou pamäťou, pestovaným prednesom, schopnosťou improvizácie. Mali prístup k písaným textom, resp. každý z nich si pri nástupe do funkcie *mládka* urobil vlastnoručný odpis, avšak tieto texty spravidla priamo pri obrade nepoužívali. Za dobrého sa považoval taký *cechmajster*, ktorý ich vedel odrecitovať bezchybne späť. Niektorí z nich holi zároveň významnými biblistami, v čom im neprekážala ani negramotnosť.⁵⁰ Výskyt a používanie tlačených textov pohrebných veršov informátori neuviedli, hoci v širšej príbuznej západoslovenskej oblasti bola ich existencia veľmi významná. Tieto boli známe aj z iných oblastí Slovenska, resp. zo slovenských jazykových ostrovov na území bývalého Uhorska.⁵¹

Z uvedeného vyplýva, že pohrebný obrad mal významné sociálno-identifikačné charakteristiky, vyplývajúce s ekonomického a sociálneho života jednotlivých vrstiev a skupín spoločnosti. Keďže nedisponujeme dostatočným množstvom opisov pohrebného obradu vyšších vrstiev spoločnosti (meštianstvo, šľachta), sústredili sme sa na interakciu viacerých sfér u jednej vrstvy roľnícko-remeselníckeho obyvateľstva. Interakciu sociálnu predstavuje súčinnosť kultúry obyvateľstva roľníckeho, remeselníckeho a predstaviteľov vrstvy vzdelancov a duchovenstva (cirkevní kantori, rectori, mníši, kňazi). Okrem toho tu, aj napriek pestovanej konfesijnej bariére, existovalo aj vzájomné ovplyvňovanie katolíckeho a evanjelického prostredia, ktoré sa s oslabením konfrontačného charakteru ich vzťahov postupne zosilňovalo.

Uvedené skutočnosti nachádzajú výraz aj v obradovo viazaných textoch (pohrebné narietania, pohrebné rozlúčkové piesne, pohrebné verše a vinše),

ktoré úzko súvisia so životom ľudí v sociálnej skupine, charakterom mikroštruktúry spoločnosti. Vzťahy jednotlivých komponentov spoločenskej štruktúry sa premietajú do obradu a navzájom na seba pôsobia. Významnú stopu na charaktere obradovej kultúry zanechala dobová móda prostredníctvom literárnej veršovníckej tradície, ktorá už od renesancie prenikala od vyšších vrstiev spoločnosti k nižším. Kým u vyšších vrstiev mala charakter výslovne písomný, po preniknutí do ľudových vrstiev dala vznik tradícii polofudového pohrebného veršovania, ktorého prejavy sme tu čiastočne opísali. Toto sú však len najvýznamnejšie prejavy rozsiahlej veršovníckej tradície, až do 20. storočia oživovanej kňazmi a učiteľmi oboch hlavných konfesií. Sortiment žánrov bol oveľa širší a analogické texty slúžili pre potreby rozličných spoločenských slávností (meniny, narodeniny, rodinné výročia, ďalej otvorenia a ukončenia školských škôk, slávnostné vysviacky cirkevných i svetských stavieb, zvonov, inštalácie cirkevných a svetských hodnostárov apod.), však tieto texty boli akýmsi jednolitým prúdom polofudovej-poloumelej poézie, ktorú pestovali rovnako renomované vynikajúce básnické osobnosti ako anonymní dedinskí kňazi a učitelia, či iné osoby, ktoré si nerobili nárok na zachovanie svojho autorstva. Dôležitý je však fakt, že v týchto textoch, ako i v ostatných prejavoch pohrebného obradu sa akoby zakonzervovali isté sociálno-identifikačné prvky, ktoré, pokiaľ ich vieme dešifrovať, môžu veľa prezradiť o živote spoločnosti v minulosti.

Keďže skúmané texty vychádzajú z literárnych predlôh, bude treba ďalším štúdiom zistiť ich presnú provenienciu, autorskú atribúciu, čo si vyžaduje paralelný postup viacerých vedných disciplín. V tomto je zvlášť veľká podlžnosť literárnej vedy, ktorá pohrebným veršom nevenuje ani najmenšiu pozornosť. Tú si však zaslúžia, aj keď rozhodne nie pre ich umelecké kvality, ale ako výrečné svedectvo o spôsobe života jednotlivých vrstiev spoločnosti a ich vzájomnom pôsobení.

POZNÁMKY

- 1 JAKUBÍKOVÁ, K.: Teoretické východiská ku štúdiu obyčajov. Slo. Národop., 28, 1980, č. 4, s. 614.
- 2 K takému poznatku dospievajú aj mnohí archeológovia, pozri napr. ALOKŠIN, V. A.: Sociálna štruktúra i pohrebný obrad drevnezemledeľčeských obšestv. Leningrad 1986. Tam i ďalšia literatúra.
- 3 Takto ich chápe napr. i HORVÁTHOVÁ, E.: Návod na výskum rodinných zvykov. Národop. Inf. 1982, č. 2. Toto vákuum sa pokúsili viacerými prácami zaplniť HORVÁTH, P. pozri napr. Z cechového zvykloslovia na Slovensku v druhej polovici 18. storočia. Slo. Národop., 15, 1967, č. 1, s. 121 - 132 a HORVÁTHOVÁ, E.: Remeselnícke zvyky v Kežmarku na počiatku minulého storočia. In: Acta Ethnologica 1. Bratislava 1974, s. 123 - 134. Tieto a iné práce sa

- prednostne zameriavajú na špecifické recepčné veko-vo-sociálno-profesné prvky remeselníckych obyčajov, avšak nemáme práce, ktoré by prinášali systematické údaje k rodinným zvykom a dokumentovali tak odlišnosť remeselníckej či zemianskej svadby, pohrebu atď. Údaje tohto druhu bude treba hľadať skôr v beletrii či memoárovej literatúre.
- 4 Pokusom v tomto smere je príspevok CHORVÁTHOVÁ, L.: K problému žánrovej charakteristiky slovesných útvarov pohrebného obradu na Slovensku. In: *Folklórne žánre - archívy - katalógy*. Zborník z pracovného seminára v Dolnej Krupci 10. - 11.9.1991. Vydal NÚ SAV, Bratislava 1991, s. 16 - 29. Tam i ukážky textov.
 - 5 Doterajšie práce nemajú široký kultúrohistorický charakter (typu BYSTRON, J. St.: *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*. Wiek XVI-XVIII. Tom I-II. Krakov, bez roku vydania; KUCHOWICZ, Z.: *Z dziejów polskich wieku XVII i pierwszej połowy XVIII w.* Varšava 1957), kde sa problémy systematicky sledujú na viacerých sociálnych vzorkách v dlhšom časovom období. Naše archívy akiste obsahujú dostatok materiálu, ilustrujúceho život rozličných vyšších vrstiev v minulosti. Dosiaľ disponujeme minimálnym počtom opisov rodinných obradov a spoločenského života iných sociálnych vrstiev ako roľníkov a pastierov.
 - 6 Viaceré výzvy zaoberať sa polofudovým veršovníctvom obsahujú napr. práce M. LEŠČÁKA: *Materiály k polofudovému veršovníctvu na Spiši*. Slov. Národop., 15, s. 465 - 483; *Svadobné reči a vinše*. Slov. Národop., 37, 1989, s. 149 - 155; *K poetike vinšov*. Národop. Inf., 1987, č. 2, s. 127 - 134. Podobná situácia obchádzania problému panuje i v slovenskej literárnej vede, čo dokazujú slovníky literárnovedných termínov, vydané v poslednom čase. Pozri napr. ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Bratislava 1987; GOMBALAE-PLINTOVIČ I.-FINDRA J.: *Slovník literárných termínov*. Bratislava 1987, na s. 219 síce zohľadňujú existenciu 'obľúbených pohrebných veršovaných rozlúčok s mŕtvym, ktoré sa recitovali alebo spievali na pohreboch', avšak pre ich nízku umeleckú hodnotu nepokladajú za potrebné charakterizovať ich bližšie. S takýmto názorom nemožno súhlasiť, pretože i 'podradnejšie' žánre a autori majú význam pre vývin literatúry. Práve tradície príležitostného veršovníctva majú výpovednú hodnotu o živote tých spoločenských vrstiev, ktoré ju produkovali i prijímali, o vývine jazyka, kultúry atď.
 - 7 BENEŠ, B.: *Úvaha o výročních obyčejích a divadle*. Národop. Akt. 6, 1969, č. 2, s. 87 - 95.
 - 8 NIEDERLE, L.: *Rukověť slovanských starožitností*. Praha 1953, s. 218; *Život starých Slovanů I/I*. Praha 1911, s. 245 - 246.
 - 9 KOMOROVSKÝ, J.: *K problémom historickej poetiky ľudových žalospevov v východných a južných Slovanov*. Slov. Národop., 19, 1971, č. 1, s. 43 - 56; N. a D. KAUFMAN: *Pogrebalni i drugi oplakvanija v Balgarija*. Sofia 1988.
 - 10 HORVÁTHOVÁ, E.: *K otázke výskumu duchovnej kultúry*. Slov. Národop., 17, 1969, č. 2 - 3, s. 309 - 320.
 - 11 VARSÍK, B.: *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva*. Bratislava 1988, passim; HOLUBY J. L.: *Národopisné práce*. Bratislava 1958, s. 81, 82, 127, 130.
 - 12 Tento stav dokumentujú aj existujúce bibliografie.
 - 13 Viac textových ukážok čitateľ nájde napr. v prácach M. LEŠČÁKA, pozri pozn. 6; vo vzťahu k pohrebnému obradu pozri pozn. 4; ďalej napr. BEŇOVÍČ, Š.: *Vinše a odobierky*. Rukopisná knižka z 50. rokov z Bošáče. 61 strán. Xerokópia sa nachádza v oddelení folkloristiky NÚ SAV. Viacero textov možno nájsť u HOLUBYHO, L.: c.d., s. 405 - 409, a v práci CHORVÁTHOVÁ L.: *Pohrebné zvykloslovie v Bošáckej doline*. Diplomová práca. Bratislava 1974, 146 strán. Táto produkcia je v Bošáckej doline živá i dnes, z minulej tradície vychádza i Š. Beňovič, avšak v súčasnosti tvorí vlastnú príležitostnú poéziu v duchu tvorby P.P. Zgútha-Vrbického, K. Salvu, J. Lešku a R. Urama-Podtatranského.
 - 14 VARSÍK, B.: *Muránske artikule z r. 1585*. In: Bratislava, časopis USŠ, roč. III, 1929, č. 1, s. 132. Prvý publikovaný zápis pohrebného vykladania sa nachádza u J. KOLLÁRA: *Národné spievanky I*. Bratislava 1953, s. 526 - 527 a 767, ďalšie zápisy nasledovali so značným odstupom, napr. DOBŠINSKÝ, P.: *Prostonárodné obyčaje, povesy a hry slovenské*. Turč. Sv. Martin 1880, s. 108. Tento autor aj upozorňuje na obľúbenosť rehtorských karmentov, tamtiež, s. 109.
 - 15 MELICHERČÍK, A.: *Chrestomatia*. Bratislava 1959, s. 137; S. BURLASOVÁ sa vo svojich prácach sústredila na dokumentovanie roľníckych a pastierskych pohrebných plačov, napr. *Spevné príležitosti*. In: *Banická dedina Žakarovce*. Zred. J. Mjartan. Bratislava 1956, s. 533 - 534; *K poetike a štýlu slovenských pohrebných nariekaní*. In: *Československé Přednášky pro VIII. Mezinárodní sjezd slavistů (Záhřeb 1978)*, s. 183 - 191, tam i bibliografia jej ďalších prác: *Pohrebné plače*. In: *Horehronie III. Folklórne prejavy v živote ľudu*. Bratislava 1988, s. 111 - 114.
 - 16 ČAJÁNKOVÁ, E.: *Pohrebné zvykloslovie Horehronia*. Slov. Národop., 4, 1956, č. 3, s. 290 - 305.
 - 17 BURLASOVÁ, S.: *Spevné príležitosti*, c.d., s. 534. V Žakarovciach sa pohrebné vykladania označuje termínom *odberanki*. Okrem toho však '... už dávno sa aj v Žakarovciach snažia nahradit' ľudové *odberanki* oficiálnou *odobierkou*, ktorú spieva obyčajne organista...' Melódie sa berú z cirkevného spevníka, zostaveného špeciálne pre túto príležitosť. V Žakarovciach sa však doteraz nepodarilo *odobierke* vytisnúť *odberanki*; *rozlučka* je označenie pre pohrebné vykladanie v Pači. Materiály EAS. Zaznamenala K. APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, 1971.
 - 18 ČAJÁNKOVÁ, E.: c.d., s. 301.
 - 19 Za cenné poznatky z výskumov spevnej tradície ďakujem PhDr. E. KREKOVICHOVEJ, CSc. Piesňový archív NÚ SAV obsahuje množstvo ňou zaznamenaných ukážok tohto žánru.
 - 20 Termín zaviedla S. BURLASOVÁ: *Pohrebné plače*, c.d., s. 111. N. a D. KAUFMAN, c.d. v pozn. 9, ho nepozná. Podobne ďalší autori.
 - 21 BRTÁŇ, R.: *Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry*. Bratislava 1970. Ide o staršiu európsku tradíciu, ktorá je vynikajúco dokumentovaná napr. v Čechách. Pozri TRUHLÁŘ, A.-HRDINA, K.: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. Zv. 1 - 5, Praha 1966 - 1982.
 - 22 Pokúsila som sa ich načrtnúť v práci *K problému žánrovej charakteristiky*, c.d., pozri pozn. 4.

- 23 ČAJÁNKOVÁ, E.: c.d., s. 290 - 305; CHORVÁTHOVÁ, L.: Pohrebné zvykloslovie v Bošáckej doline, c.d., passim.
- 24 LIBA, P.: Recepcné situácie folklórneho textu. (Pokus o typológiu.) In: Literatúra a folklór. Príspevok k literárnemu folklorizmu. Štúdie 7. Vydal Ústav jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre. Nitra 1991, s. 31 - 39.
- 25 HOLUBY, J. L.: Národopisné práce, c.d., s. 405 - 409; BEŇOVIC, Š.: c.d.; CHORVÁTHOVÁ, L.: tamtiež, s. 95 - 131.
- 26 LEPÁČEK, C.: Vojtech Šimko, spisovateľ Bernolákovej školy. Matica slovenská, Turč. Sv. Martin 1942. Jeho dielo pôsobilo na západnom Slovensku v oblasti Trstína, šířili ho príslušníci františkánskej rehole.
- 27 Pozri najmä Inventár rukopisov Literárneho archívu Matice slovenskej, zv. IV. Zostavila T. Kaššayová. Archív SNM. Fondy MJ 1-1020. Rôzna proveniencia. Martin 1974. Pohrebné verše sa však nachádzajú aj v pozostalostiach jednotlivých osobností v LAMS. Ďalšie texty vlastní aj početné múzeá a literárne a iné archívy, napr. Archív Transcie v Lipt. Mikuláši, Archív SBM v Banskej Štiavnici, Lyceálna knižnica SAV v Bratislave, Čaplovičova knižnica v Dolnom Kubíne a mnohé iné.
- 28 Takými to zbierkami disponovali v Bošáci napr. P. Adamovic a iný cechmajstri.
- 29 HOLUBY, J. L.: tamtiež; HOLUBY, J. L.: Krátka historia cirkve ev. a v. Zemiansko-Podhradskej. Turč. Sv. Martin 1884, passim; HOLUBY, J. L.: Rozmlúvaní mládence se Smrti. Z cechmistrovských pohrebných 'vinšov a rečí' v Trenčiansku. SMSS, roč. V, 1900, s. 89 - 92; BEŇOVIC, Š.: c.d.; CHORVÁTHOVÁ, L.: tamtiež.
- 30 Publikované i rukopisné valedikcie z 18. storočia svedčia o tom, aký bol tento žáner bežný pri pohreboch vyšších vrstiev. O jeho udomácnení v ľudovom prostredí svedčia jedine údaje HOLUBYHO, J. L.: Krátka historia, c.d., vzťahujúce sa na Zemianske Podhradie a rok 1884.
- 31 BEŇOVIC, Š.: c.d.
- 32 CHORVÁTHOVÁ, L.: tamtiež, s. 123 - 126.
- 33 Tamtiež, s. 104 - 108.
- 34 SOKOLÍK, V.: Listy L. V. Riznera A. Kmetovi. Matica slovenská, Martin 1970, s. 162, pozn. 28 a inde; POSPÍŠIL, J.: Ludovít Vladimír Rizner v listoch Michalovi Kiššovi. Knižnica Našej školy, zv. 23. Bratislava 1936, passim.
- 35 RIZNER, L. V.: Odobierky (veršované). 17 jd. 102 strán. LAMS, SG 71 A 2; RIZNER, L. V.: Prejavy pred skúškou alebo po skúške (veršované). 6 jd. 6 strán. LAMS SG 71 A 3; v tejto súvislosti je zaujímavé uviesť, že podobné verše produkoval aj jeho deda GEORGIUS RIZNER: Pohrebné verše, kázne, modlitby. 1775. LAMS MJ 493 a otec KAROL RIZNER: Sbirka príležitostných veršů... LAMS MJ 595. Tieto texty však nemali nič spoločné so zaznamenanými v Bošáckej doline.
- 36 POSPÍŠIL, J.: tamtiež, s. 51, 60, 66 a inde.
- 37 RIZNER, L. V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900. Zv. I-VI. Turč. Sv. Martin 1931. Rukopisy, ktoré zachránil, sa dostali do fondov MSS, neskôr do SNM a dnes sú uložené v LAMS. Pozri pozn. 27.
- 38 HOLUBY, J. L.: Krátka historia, c.d., s. 9, 12 a 14.
- 39 Tamtiež, s. 17.
- 40 CHORVÁTHOVÁ, L.: Tamtiež, s. 86 - 87.
- 41 HOLUBY, J. L.: Národopisné práce, c.d., s. 98; Krátka historia, c.d. HOUDEK, F.: Cechovníctvo na Slovensku. Turč. Sv. Martin 1943, s. 100, 102 a 131.
- 42 ŠPIESZ, A.: Remeslá a cechy na Považí v 17.-18. storočí. Vlastived. Zbor. Považia 8, Žilina 1966, s. 79; ŠPIESZ, A.: Remeslo v Nitrianskej stolici v polovici 18. storočia. Hist. Štúd. 8, Bratislava 1963, s. 181 - 190; ŠPIESZ, A.: Remeslo v oblasti Myjavskej pahorkatiny. Zborník FFUK, Historica, Bratislava 1964, s. 264.
- 43 HOUDEK, F.: tamtiež.
- 44 ŠPIESZ, A.: Remeslá a cechy na Považí, c.d., s. 79.
- 45 ŠPIESZ, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava 1972, s. 33.
- 46 KALAVSKÝ, M.: Zrušenie cechov a problémy spoločensko-ekonomickej aktivizácie remeselníkov na Slovensku. Zborník SNM - História 28, roč. 82, Martin 1988, s. 217 - 237.
- 47 ŠÍŠMIŠ, M.: Zo spolkového života mlynárov v Lubine po zániku cechov. Časopis Slovácko, roč. 18 - 19, 1976 - 1977 (1979), s. 125 - 143.
- 48 Tamtiež.
- 49 BODNÁR, J.: Myjava. Myjava 1911, s. 389; ZGURIŠKA, Z.: Strminou liet. Bratislava 1972, s. 31 - 32.
- 50 CHORVÁTHOVÁ, L.: tamtiež, 88 - 94.
- 51 Z mnohých uvediem len napr. KRÁTKY, S.: Pohrební odbíranky. K rozličným prípadnostem stavu, věku a pohlaví. Ružomberok 1896. Autor bol evanjelickým učiteľom v Maglóde; PAULOVSÝ, J.: Kvety na hrobe. Pohrebný spevník obsahujúci r.k. pohrebné obrady... Podlavice 1936. Autor bol učiteľom-organistom. Veľmi často sa vydávali aj stanovy pohrebných spolkov. Pozri napr.: Stanovy pohrebného spolku senických remeselníkov... Senica 1896.

RITUAL AND ITS ORAL LITERARY ELEMENTS AS A SOURCE OF STUDY OF SOCIAL AND ETHNIC IDENTIFICATION

Summary

Ritual, as a conglomerate of various elements of expression such as word, singing, instrumental music, movement, gesture, actions and properties, represents more than a complex of meanings and functions. In ritual also, social relations and interactions reflecting life of society during

particular periods are reified. In this paper the oral literary genres - funeral laments (*pohrebné nariekanie*), funeral farewell songs (*pohrebné rozlúčkové piesne*), funeral verses (*pohrebné verše*) and funeral greetings (*pohrebné vinše*) are the matter of research. The study calls attention to the

possibilities of interpretation of funeral ritual and its elements from the viewpoint of the social and ethnic identification of members of the community. In Slovakia, oral literary genres connected with funeral were pregnant with meanings of appurtenance of their bearers to social layers influenced both by various ideas (e.g. those of Reformation and anti-Reformation, etc.) and fashion as well. Particular layers of society were never completely separated from each other and the traces of their manifold relations have found their reflection in general character of the folk ritual of the family cycle.

According to the author's opinion, the elements of ethnoidentification are playing a relevant role in the burial rite only in exceptional situations. In Slovakia this was the case of late 19th and early 20th century funerals of the most significant revivalists politically persecuted for their conviction interpreted as a 'nationalist' or 'pan-Slavic' one during the Magyarisation period. The more important role is played by the elements of process of social identification. Slovak ethnology is missing the case studies describing and analysing the rites and customs of family cycle focused on the aspect of the social appurtenance of their bearers. Existing articles on craftsmen's customs have concentrated primarily on the receptional rank customs which represent the most obvious part of their ceremonies connected with incorporation to guilds.

The normativeness of customs and rites in the sense of their law, religious (magic) or representative function has its temporal and social framework resulting from their group existence. The changes of ritual were often product of syncretism and they realised within its social idiom. Social and ethnic idioms are complementary, but not of equal value. The process of the social identification is comprehended at a certain level of the ethnic identification process. It is inevitable to concentrate more attention on archive research of family customs of various social layers - the handicraftsmen, petty bourgeoisie, petty nobility and other upper classes. Culture of these groups set the pattern for imitation by the lower classes (farmers, shepherds and petty handicraftsmen) and, with certain hindrances, we can find its remnants in their culture.

In approaching to material the author suggests a combination of the pre-requisites of social anthropology and folklore studies together with the history of literature and fine arts, social psychology (in relation to eschatology), sociology of oral literary taste, etc. All these phenomena developed in confessional idiom and they must be seen in this context.

The manifestations of ritual mourning had a fixed dramatic group character. A prescribed role existed for every type of situation in a unwritten script for every category adapted to a person's social status. The manifestations of mourning were performed in different ways by women, men and young single people. The same model situation applied for every member of a given age and sex group. Another role functioned in another social class or professional groups. The interiorization of ritual roles was a part of socialization process of an individual which grew up for them gradually by taking passive and active part on repeated performance of the ritual.

The handicraftsmen as a socio-professional group were amphibious because their culture never accomplished separation from that of farmers. Relation to soil and

farming life was commonly shared not only by farmers and village craftsmen, but also by the petty nobility. These groups - in spite of various common elements in their culture - were separated by different social rank appurtenance, declared in their lore and rites. They bore various social identification sings projected into the rites. Other mobile groups influenced these layers.

The church also functioned as a common channel for communication of various subcultures serving to overcome narrow social and class barriers and as well as working as an integrating factor of culture. From such a viewpoint it is indifferent which layers of a nation are seen as a folk and which are not concerned as such. In cultural and historical development, the interactions of particular elements resulted in hybrid oral literary genres living in some localities in folk milieu up to today.

Funeral laments were a genre symptomatic for farmers and shepherds connected with pre-Christian (pagan) outlook. The upper classes and clergy repudiated this genre and their attitude was due to social and ideological reasons. Further in the past we can meet numerous interdicts of funeral lamenting. In spite of their widespread occurrence this caused that specimens of this genre were therefore not recorded as late as the middle of 19th century. Systematic recording of this genre took part only after WWII after inevitable disappearance. Nowadays, in Slovakia, we have at our disposal approximately one hundred records of funeral laments.

Characterizing the mixed genre of non-folk origin, the farewell songs, is a more sophisticated task. They were 'composed', for most part, by Catholic cantors as variations of hymn-book texts and had a hymn-book or other familiar melody (e.g. of a common spread song 'Zahučali hory'). A mourning family's desire to make a funeral topical by providing it with individual qualities of the deceased was the reason that these pieces were produced.

The next genre of non-folk origin were funeral verses and funeral greetings. Their tradition was very lively mainly in Lutheran milieu. They were commonly compiled by the pastors and rectors (e.g. teachers). These were also often published for upper classes, first in Latin, then in Slovak.

In all above mentioned genres there are many differences in style and poetics due to different social layers of their bearers. The farewell songs are the product of a long goal-seeking function of Catholic church and they are connected with published hymn literature which is exactly dated and adheres to ideological trends of Reformation and anti-Reformation. We have the evidence that all above mentioned genres functioned at some times within the funeral rite of the same locality (e.g. within the villages of Upper Hron Valley).

Different social provenance is also manifest in their reception and reproduction. Farmer' and shepherds' funeral laments represented oral literary-musical improvised phenomenon strongly bound only to the pre-Christian influenced funeral rite interdicted by church. Funeral laments never existed in written form. In the Slovak past, the compiling of funeral farewell songs was conditioned by literacy, an uncommon feature of the general population. The composition of funerary verses, non-folk occasional poetry was originally peculiar exclusively for a social strata of educated people, such as rectors, clergy and very often the Lutheran priests. Originally the non-folk genre was

spread in folk milieu in a written form. The 12 syllable (sometime the 10 or 14 syllable) strophe is most characteristic for both of the above mentioned genres. The author did not avoid to confess a failure in the search for literary patterns of the particular texts spread in the villages. This makes it impossible to make conclusions about life of this genre in folk milieu. The first time the funeral verses in Bošácka dolina (near Nové Mesto nad Váhom) were registered was by J.L. Holuby who mentioned them in 1884 along with existence of special 'funeral guilds'. Their rise is supposed to date back to period preceding Tolerance Edict of Josephus II (1781). These, according to Holuby's information of that time, laymen illegally officiated at funerals during the period of Lutheran persecution. Similar 'guilds' existed in the villages of Bošácka dolina (Zemianske Podhradie, Bošáca) and also in a wider area (Dolné Srnie, Moravské Lieskové, Štvrtok nad Váhom, Kochanovce, Stará Turá, Horné Bzince, Myjava, Lubina etc.) there existed similar 'guilds' organizing funerals also as late as the middle of the 20th century. After abolishing the guilds by enacting new Industry law (article

VIII /1872) in many villages the existing guilds transformed into subsidiary and funeral clubs (e.g. the 'millers' guild' at Lubina). These organized funeral for population of the whole community. Many urban clubs used to have funeral foundation as well. Taking care of dignified funeral ceremonies was one of the most characteristic features of guild life during feudal period. Functioning of Lutheran (church) 'funeral guilds' influenced also Catholic funeral.

The author concludes that the missing descriptions of funeral of the upper social classes in Slovakia it is inevitable to concentrate attention on the interactions of various social spheres directed towards culture at one level - the farmer-craftsmen population. These manifest the coping of farmer's and craftsmen culture which were never separated from each other under the influence of the upper classes exemplified by representatives the educated people (teachers) and the clergy (mainly Lutheran priests). In spite of strong confessional (Catholic-Protestant) barrier reciprocal transmitting existed and was influenced by process of social identification.

Slovenský národopis

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 40, 1992, číslo 1. Vychádza štvrťročne.

Hlavný redaktor:

PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Lubica Chorváthová

PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: Eva Koubeková

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Prof. Václav Frolec, DrSc., Doc. Emília Horváthová, CSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančář, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Šalner, CSc., PhDr. Miroslav Válka, CSc.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. zn. F 7091

Cena 39,-Kčs (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Kčs. Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma SAP-Slovak Academic Press, spol. s r.o., P. O. BOX 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, vol. 40, 1992, No 1

Editors: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Czechoslovakia

Distributed by SAP-Slovak Academic Press, Ltd., Pošta 15, P. O. BOX 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 40, 1992, No 1

Rédacteurs: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 40, 1992, Nr. 1.

Redakteure: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

